

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K

F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 40

1959

U P P S A L A 1 9 6 0

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1960

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

60153021

Recensioner

MOGENS BRØNDSTED: *Digtning og skæbne. En studie i æstetisk determination.* København [1958].

En behandling av determinations- och ödesföreställningarnas roll i världslitteraturen är säkerligen en av de mest gigantiska uppgifter en forskare kan förelägga sig. Helt naturligt har författaren för att kunna hålla sig inom 280 låt vara mycket kompakta sidor blivit nödsakad att begränsa sin framställning mycket hårt: »Med udgangspunkt i vesteuropæisk digtning har jeg rettet opmærksomheden mod de værker og genrer (prælitterære og litterære) som har vist sig mest betydningsfulde i traditionshistorisk eller kunstnerisk henseende — eller i begge henseender. Men også med en sådan begrænsning byder emnet på talløse enkeltfenomæner; de måtte samles omkring visse hovedlinjer, og jeg har valgt att trække disse skarpt op fremfor at gå ind på udførligere detailanalyser» (s. 6).

Brøndsted angriper sitt problem från två, egentligen vitt skilda håll. I ett inledande avsnitt betraktar han frågan från professionell författarpsykologisk synpunkt. Diktverket visar i sin uppkomst och utgestaltning en tendens att sätta sig över sin skapares vilja, menar han. Detta kan av den mer inspiratoriske diktaren upplevas som ingripande av en främmande vilja, av en mera objektiv, medvetet planerande diktare däremot som en kausalitet (s. 245). I båda fallen kan verkets inre, estetiska determination på så sätt ge upphov till föreställningar om någon form av öde eller förutbestämhet. — Helt visst är idén intressant och givande. Överhuvud när Brøndsted sina bästa resultat, när han så mycket som möjligt fasthåller sambandet mellan diktens innehåll och diktandets villkor, särskilt generernas krav. Skulle man göra någon anmärkning i detta stycke, så skulle det vara att Brøndsted, i begriplig tillfredsställelse över uppslagets obestriddiga förtjänster, tenderar att förbise dess svårigheter. Av naturliga skäl måste materialet för en analys av hur diktaren upplever verkets tillkomst komma att bestå av självbiografiska, introspektiva uttalanden. Att i dessa skilja ut vad som får tillskrivas modebestämda attityder, vad som är sentimentala floskler och vad som är uttryck för genuin erfarenhet torde ofta vara ogörligt; i varje fall fordrar det sannolikt långt mera av hårdhänt respektlöshet inför diktarord än vad Brøndsted låtit komma till synes.

Bokens huvudavsnitt utgör en inventering av ödesföreställningar — från *fatum* i betydelsen (gudomlig) yttre förutbestämmelse till den immanenta determinationen genom människans karaktär — inom de viktigaste litterära genererna. Mest uppmärksammas de äldre tidernas litteratur. Förlitterära former, myt och saga, behandlas utförligt. Brøndsted har högst betydligt utvidgat det område som skandinavisk litteraturforskning brukar röra sig inom. »Det ældste menneske i verdenslitteraturen», Gilgamesh, med sin tragiska resultatlösa strävan efter odödlighet är inte den minst betydande personen i verket; den iranska Konungarnas Bok och »det vældigste af alle eper, det indiske Mahabharata» utnyttjas för intressant och bekräftande sidobelysning på den germanska epiken, som förefaller att ha spelat den största rollen i författarens studier.

Självfallet kan man rikta anmärkningar mot urvalet — eller utelämnandet — av diktverk eller hela litterära provinser. Förmodligen anser författaren att han undanröjt sådan kritik genom följande reservation i sin sammanfattning: »Die neueren dichterischen Ausdrucksformen dieser philosophischen Haltungen sowie des

schliesslichen Übergangs zu einem reinen psychologischen Naturalismus liegen jedoch ausserhalb des Rahmens unserer Untersuchung» (s. 249). I princip kan väl en sådan förklaring accepteras. En påtaglig inkonsekvens måste dock framhållas. Den episka genren följer Brøndsted, låt vara med avtagande intresse, via Camões, Tasso och Milton ända fram till Klopstock. Orimligt verkar då, att praktiskt taget förbigå dramat under samma tid. Orimligt inte endast ur symmetrisk, utan ur saklig synpunkt. Den spanska litteraturen, enkannerligen Calderóns *autos sacramentales*, skulle ha erbjudit intressanta exempel på kombination av kristen moralism med en massiv »determinism», som inte helt liknar något annat Brøndsted beskrivit. Man kan tänka på de plötsliga ingripandena av övernaturliga makter, eller på drastiska omslag knutna till kristna symboler. Man kan också tänka på det väsentliga motivet »den stora världsteatern», där människorna å ena sidan tänkes vara fria, å andra sidan spelar sina av Gud givna roller. — Än sällsammare är dock att Brøndsted icke berör det tyska 1600-talsdramat. *Fortunatanken* spelar av naturliga skäl en väsentlig roll i hans studier. Just denna idé utgör emellertid, som känt, enligt en viktig skola i den tyska barockforskningen (G. Müller m. fl.) det centrala motivet i barockens drama.

Om man emellertid håller sig till vad Brøndsted faktiskt har skrivit om — vilket alltså är nästan överflödande mycket — finner man, att hans strävan att skarpt markera huvudlinjerna på vissa punkter medfört en förenkling, som går längre än vad man kan anse oundvikligt och därför ursäktligt.

Det klassiska problemet Corneille v. Racine avfärdas så här: hos »Corneilles mandigt villende heroer stilles 'la raison' stolt og sejrriigt over de stridende følelser, mens Racines mere kvindeligt bøjelige karakterer svajer under passionernes storme. Også her kan der bag den oplevede psykologi ligge en antagen metafysik: i det første tilfælde det cartesianske postulat om viljens absolutte frihed, i det andet tilfælde Jansenismens lære om dens underliggen under arvesynden og om det gudommelige nådevalg» (s. 40). På flera sätt är detta minst sagt otillfredsställande uttryckt. För det första torde det vara historiskt rimligare att för Corneilles del i första hand räkna inte med det cartesianska systemet utan med det jesuitiska latindramats psykologi. För det andra måste det i ett sammanhang som detta vara av vikt att Descartes inte endast förfäktar viljans frihet, utan även en doktrin om passionernas natur som söker sin like i järnhård mekanisk determinism. För det tredje är själva jämförelsen mellan de båda dramatikererna missvisande. Redan *Bérénice* — la tragédie la plus racinienne — borde förbjuda den schablonartade kontrasten: handlar inte de tre huvudpersonerna i *Bérénice* så som enligt gängse mening endast le bon Corneille kunde föreställa sig att de skulle handla? Helt allmänt gäller, att Corneille ingalunda endast skapat »mandigt villende heroer». Än klarare är att »kvindeligt bøjelige karakterer» i allt fall inte korrekt sammanfattar Racines persongalleri: Andromaque, Hippolyte, översteprästen Joad, sultaninnan Roxane i *Bajazet*...

Betänkligt hanteras också Calvin. »Efter Calvin er også selve syndefallet prædestineret, og dermed efterkommernes udvalghed til frelse eller fortabelse. Denne ubønhørlige vilkårlighed kan minde om det gamle fatum, selvom den forstås som dirigeret af etiske formål; prædestinationen kan i praxis vise sig i gerningerne, men den influeres ikke af dem» (s. 78). Calvins doktrin får väl anses vara den ojämförligt mest energiskt genomarbetade kristna formen av predestinationlära, och i ett sådant sammanhang som Brøndsteds hade det varit tillbörligt att låta den komma mera till sin rätt. Det förhåller sig ju så, att Calvin själv med en utförlig motivering avvisar jämförelsen med fatumföreställningen. Redan detta hade varit intressant att få läsa hos Brøndsted. Vida allvarligare är, att han alldeles inte antyder, att Calvin lidelsefullt hävdar, att människan själv är ansvarig för syndafallet.¹ Detta är möjligen paradoxalt men dock väsentligt för

¹ Jfr t. ex. följande formulering: Unde ergo illa homini pravitas, ut a Deo suo deficiat? Ne ex creatione esse putaretur, elogio suo approbaverat Deus, quod profectum

förståelsen av doktrinen. Ingen begär att Brøndsted skulle ha analyserat rimligheten i den calvinska uppfattningen, men man har rätt att begära att han riktigt återgivit dess innehåll. Med detta sammanhänger nämligen, att Calvin trots sin »determinism» så hårt betonar, att syndaren är »inexcusabilis». Det hade varit av värde om Brøndsted uppmärksammat den calvinistiska dikten — hur förhåller sig egentligen där i poetisk praxis »ödet», providentia et omnipotentia Dei, till människans personliga ansvar för sina gärningar? Mycket tyder på att verkligheten här som ofta skulle visa sig vara mera komplicerad än det idéhistoriska schemat vill låta den vara. En facil entré hade här kunnat finnas i den moderna forskningen rörande den blodtörstige hugenottepikern Agrippa d'Aubigné, som numera framstår som en central figur inom den franska barocken.

En eller annan gång får man intrycket att Brøndsted gått allt för hastigt fram vid analysen av de diktverk han undersöker. Så t. ex. när det gäller *Chanson de Roland*. I detta verk urskiljer förf. två typer av determination: »både herodeterminationen — den ærefulde död på valen, som varsles av kejsarens dröm og naturens uvejr — og den kristeligt betingede determination, i forræderens straf og i hedningkongens nederlag» (s. 113). Detta är helt visst i stort sett riktigt. Minst lika intressant hade det dock varit för Brøndsted att diskutera de antydningar till kristen hybrisproblematik i Rolands utveckling², som gör att hans ödes fullbordan trots allt är något helt annat än den frivilligt valda strävan att leva upp till sitt öde som Brøndsted så utmärkt analyserat när de gäller Gunnar och Hogue i Atilas hall eller andra den germanska epikens hjältar.

Behandlingen av den forngermanska dikten är sannolikt bokens värdefullaste avsnitt. I och för sig kan man anmärka, att behandlingen blivit bredare än som egentligen fordrats för undersökningens syfte. Brøndsted har i detta fall långtifrån inskränkt sig till några huvudlinjer, utan beskriver praktiskt taget hela materialet med en kärleksfull utförlighet, som gör ett mycket vinnande intryck. En närmare granskning av detta avsnitt skulle fordra filologiska insikter, som anmälaressvärr inte besitter. En brist faller dock även den olärde läsaren i ögonen. Det gäller behandlingen av Eddans Atlakviða och Atlamál. Här föreligger det intressanta och ganska sällsynta fallet, att två fullständiga behandlingar av ett stort tema bevarats. Det intressanta ligger däruti, att den yngre dikten Atlamál så påfallande kommer till korta i fråga om den heroiska tonen, på vilken däremot Atlakviða utgör ett av de mest lysande exemplen. Självfallet är Brøndsted på det klara härmed, men han har inte riktigt gjort saken klar för sina läsare. Visst betonar han många — och obestridda — skillnader mellan de båda dikternas ödesuppfattning. Däremot får han inte fram det säregna intrycket av kontrasten i Atlamál mellan den bredare och mer reflekterande motivationen av händelserna och den eftersträfvade pompöst heroiska formen (som kommer till synes bl. a. redan i valet av meter — målaháttr).³

Anmärkningar som dessa bör inte undanskymma, att det är ett tungt vägande arbete Brøndsted framlagt. Ett väldigt material har bearbetats utifrån en idéhistoriskt och estetiskt central synpunkt, som i stort sett tillämpats med omdöme

erat a se ipso. Propria ergo malitia, quam acceperat a Domino puram naturam corruptit; sua ruina totam posteritatem in exitium secum attraxit. Quare in corrupta potius humani generis natura evidentem damnationis causam contemplerur, quam absconditam ac penitus incomprehensibilem inquiramus in Dei praedestinatione. — *Institutio*, Cap. XIV, § 18. CR XXIX, sp. 874. — Polemiken mot fatumföreställningen *ibid.*, § 40.

² Tanken utförligt framställd i Jessie Crosland, *The old French epic*, Cambridge 1951, s. 77 ff.

³ Problemet utredes i D. O. Zetterholm, *Atlamál*, Upsala 1934, s. 6 ff. — Brøndsted har använt Zetterholms arbete, som framgår av att han avvisar en speciell formulering däruti (n. 321). Hans egen analys skulle ha vunnit på en mera intresserad och generös inställning till en föregångare, som helt naturligt på denna punkt kunnat nedlägga väsentligt mera arbete och eftertanke än Brøndsted själv, för vilken Atlamál endast är en detalj bland många.

och moderation och visat sig kunna leda till väsentliga iakttagelser i de analyserade verken. Många anmärkningar man vid läsningen frestas göra, synes antyda en och samma sak: uppgiften har inte endast varit stor — det kan ifrågasättas om den inte varit för stor. Materialet är så ofantligt, kraven på insikter i andra vetenskaper — filologi, teologi, religionshistoria, filosofi, folkloristik — så omfattande, att ämnet egentligen inte borde ha behandlats av en man utan av ett arbetslag. I betraktande av svårigheterna har Brøndsted skilt sig från värvet med heder, men i sak hade det varit rimligare om forskningen varit så organiserad, att problemet angripits av en grupp specialister i nära samverkan med varandra.

Leif Carlsson.

GUNNAR HANSSON: *Dikten och läsaren. Studier över diktupplevelsen.* Akad. avh. (Uppsala). Sthlm 1959.

I. A. Richards' pionjärundersökning av diktupplevelsen har med stor självständighet och intellektuell energi utvecklats vidare av svensken Gunnar Hansson i hans doktorsavhandling *Dikten och läsaren*. Boken är rik på stoff och synpunkter, och har dessutom i ovanlig grad förtjänsten att stimulera till en fortsatt diskussion. Både för litteraturvetenskapen och för litteraturpedagogiken skulle det vara av värde att en sådan diskussion kommer till stånd.

Bland alla tänkbara ståndpunkter till frågan om dikttolkningens riktighet har Gunnar Hansson valt den ena extremen, och principiellt deklarerat en oinskränkt tolerans (s. 26 ff.). När han likväl själv någon gång använder uttryck som riktig, skev, ohållbar etc., synes han därmed endast avse en viss läsart i relation till övriga läsarter i det presenterade materialet, och han vägrar att sätta någon egen tolkning som norm för undersökningen. Denna position är nog övervägd, och den försvaras mot angrepp av olika slag. Vissa fördelar är också uppenbara. Gunnar Hansson har en generösare inställning till sina försökspersoner än exempelvis Richards, och där denne bara ser nonsens kan han finna intressanta variationer. Men så hårt som principen drivits, tycker jag ändå inte — med all respekt för konsekvensen — att den är lycklig.

Det strider till att börja med mot vår vanliga språkkänsla att inte kalla vissa läsarter oriktiga eller felaktiga (ex. sådana som beror på brister i språkkunskaper eller bildning). Ifall ord som felaktig etc. anses motbjudande, kunde man ju tala om läsarter som uppenbart strider mot det allmänna språkbruket eller liknande. Det viktiga tycker jag är att sådana läsarter avskiljs som en särskild grupp (och jag tror det låter sig göra, fastän man naturligtvis stöter på knepiga gränsfall). Då behöver de litterärt intressanta fallen inte i diskussionen blandas med sådana som endast har låt oss säga pedagogiskt intresse. Därtill kommer att det för den som i likhet med Gunnar Hansson vill överbevisa förespråkarna för en normativ dikttolkning om variationens rätt, synes vara en dålig politik att i den allmänna toleransen inkludera även bottenkategorin.

Fel- och rättläsningar i elementär (dvs., tror jag, odisputabel) mening har också intresse för frågan om vad en »dikt» är. Kan inte en dikt partiellt definieras just som den språkliga innebörd, om vars riktighet ingen rimlig tvekan kan råda? Självfallet ligger mycket eller det mesta av diktens innehåll utanför denna definition, men den skulle ändå ge oss ett någonting att ta på, en »samma sak» för oss alla, som varken är bunden till diktens (skiftande) fysiska medium eller till (de ännu mer skiftande) läsarpupplevelserna. Gunnar Hansson närmar sig en sådan minimidefinition när han diskuterar olika innebörder av ordet dikt (s. 29, punkt 4), men han fordrar att *samtliga* läsare skall enas om innebörden och därmed reducerar han den för strängt; man behöver ju bara tänka sig att en obegåvad eller en till riket nyinflyttad person etc. hör till försöksgruppen. Om man däremot hänvisar till språket i stället för till läsarna, undviker man den slags komplikationer